

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Krikščioniškojo socializmo pradžia Lietuvoje

2012-11-05

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Istorija

AUTORIUS: Vytautas Berenis

DATA: 2012-11

Krikščioniškojo socializmo pradžia Lietuvoje

Vytautas Berenis

Apie 1835 m. – tiksli išleidimo data nežinoma – Paryžiuje pasirodė nedidelė knygelė žemaičių kalba – prancūzų katalikų filosofo Hugues’o de Lamennais knygelės „Tikinčiojo žodžiai“ fragmentų vertimas: „Žuodei Žmuogauws; antrasis-Iszguldimas Prieguljejmuo Teisiniuos diel gimimium Swietwo. Metuose 1835 ysz Liežuwino Prancuzyszkuo parguldytos yr Drukarnieju N. N. Iszpaustos“. Ją išvertė dalyvavimu 1831 m. sukilime apkaltintas ir iš gimtojo krašto pasitraukęs Veliuonos kunigas Kiprijonas Juozas Nezabitauskis-Zabitis (1779–1837), kuris taip pat išvertė Adomo Mickevičiaus „Lenkų tautos ir lenkų piligrimų knygu“ dalis – „Litania pakielawinga“, „Malda Pakielawinga“. Knygelė buvo mažo formato, be autoriaus pavardės, maldaknygės dydžio, neturėjo antraštinio lapo. Tokie leidiniai buvo skirti nelegaliam gabenimui į Žemaitiją, kur turėjo atlikti savotišką propagandinį vaidmenį. Knygos istorikė Aušra Navickienė, remdamasi lenkų filologo Stanisława Pigon’io nuomone, mano, kad K. Nezabitauskio-Zabičio vertimai, kaip ir kitų lietuvių bei lenkų emigrantų leidiniai, išspausdinti A. Pinard’o spaustuvėje, įsikūrusioje Voltero krantinėje Paryžiuje. Ši spaustuvė turėjo lenkišką šriftą. Vėliau ir kitos spaustuvės – *Hector Bossange et Januszkiewicz, Baudonin, Bourgogne et Martinet* – taip pat spausdino lietuvių bei lenkų emigrantų leidinius.

A. Mickevičiaus 1832 m. išleistos „Lenkų tautos ir lenkų piligrimų knygos“ lenkų emigracijos sluoksniuose buvo vertinamos kaip išsivadavimo teologijos traktatas, bet kodėl propagandai skleisti buvo pasirinkti H. Lamennais raštai? Reikia pažymėti, kad jo veikalai sudomino žemaičius ir lietuvius jau XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kai po pralaimėto 1831 m. sukilimo iš Lietuvos į Prancūziją pasitraukė šimtai emigrantų. Norėdami tai geriau suprasti, turime trumpai apžvelgti prancūzų mąstytojo gyvenimą ir pažiūras.

Hugues'as Félicité Robert'as de Lamennais (Hiugas Felisité Roberas de Lamené) gimė 1782 m. birželio 19 d. pirkliaus šeimoje Bretanės provincijoje. Anksti vaikystėje neteko motinos, nuo šešerių metų jį pradėjo auklėti dėdė Robert'as de Sandrais, nes tėvas rūpinosi tik prekybos reikalais. Dėdė buvo rūstus, tačiau išsilavinęs žmogus, turėjo didelę biblioteką, kurioje vaikas praleisdavo ištisas dienas. Čia Hugues'as susipažino su Apšvietos filosofija, kuri jam padarė atgrasų išpūdį. Ypač traukė knygų lentyna su užrašu „Pragaras“, kurioje buvo laikomi Apšvietos amžiaus prancūzų enciklopedistų, filosofo Voltaire'o veikalai. Jie vėliau paveikė H. Lamennais pažiūras, dėl kurių jis neigiamai vertino Prancūzijos revoliuciją ir jos sukeltą terorą. Būdamas nuo vaikystės ligotas – nuolat kamavo migrena, skrandžio skausmo priepuoliai – daug skaitė ir lavinosi: išvertė į prancūzų kalbą Naująjį Testamentą, Dante's poezijos, Miguelio Cervanteso „Don Kichotą“. 1816 m. priėmė kunigo šventimus. Kaip pažymi filosofo biografas Peteris Stearnsas, H. Lamennais politinėje veikloje buvo įkūnyta senoji gališka tradicija – siekti nepriklausomybės nuo pasaulietinės valdžios ir su ja glaudžiai susijusios šalies Katalikų bažnyčios, kurią jis laikė degradavusia (1). nemėgo imperatoriaus Napoleono Bonaparto, laikė jį diktatoriumi, egoistu, savimyla, pražudžiusiu milijonus prancūzų. Nepritardamas filosofo René Descartes'o suformuluotam principui *cogito ergo sum* (maštau, vadinasi, egzistuoju) kaip subjektyvumo apoteozei, jai priešpastatė *credo ergo sum* (tikiu, vadinasi, egzistuoju). Individualizmui priešpastatė kolektyvinį individualizmą, taip suartėdamas su Jeano Jacques'o Rousseau filosofinėmis pažiūromis. Tuo metu plintanti kapitalistinė gamyba ir nauji buržuaziniai santykiai ardė ankstesnę feodalinę luominę sanklodą visoje Europoje. 1789 m. Prancūzijos revoliucija luominę hierarchiją nušlavė teroro priemonėmis, masinėmis žudynėmis, Bažnyčios paniekimu, kunigų persekiojimu. Buvo išniekinti ir įmesti į Seną Paryžiaus globėjos šv. Genovaitės palaikai, vietoj Katalikų bažnyčios regulų jakobinai įvedė proto kultą, tradicinius kalendorius pakeistas nauju, revoliuciniu. Napoleono valdymo metais atgavusi dalį savo privilegijų ir teisių Bažnyčia – konservatyvi ir nesiduodanti jokiems modernizacijos procesams – kaip ir anksčiau išliko luominė, hierarchizuota institucija, kuriai mažai rūpėjo socialiniai klausimai, o jos atstovai mieliau kreipė žvilgsnius į aukštuomenę, negu su užuojauta žiūrėjo į vargingiausius visuomenės sluoksnius. 1830 m. revoliucija Prancūzijoje pakartojosi – tiesa, ne tokiu mastu kaip 1789 m. – Bažnyčios persekiojimus. Įsigalėjusi valdžioje buržuazija pradėjo metodišką kovą su Katalikų bažnyčia, ypač su vienuolijomis, siekdama nusavinti jų turtą: pavyzdžiui, konfiskavo trapistų turtą Bretanėje, išvarė kapucinus iš Ekso. H. Lamennais įkūrė organizaciją „Visuotinė bendrija už religinės laisvės gynimą“, kuri pasisakė prieš bažnytinių institucijų suvaržymą, už teisę leisti katalikišką enciklopediją. Buvo rašomos peticijos, renkamos lėšos – taip surinkta 80 tūkstančių frankų badaujantiems airiams. Jis žavisi Airijos katalikų bažnyčia, kurios kunigai, patys gyvenantys skurde, padeda savo vargstančiai ir badaujančiai tautai. 1831 m. lapkričio 8 d. laiške grafienei de Sent Pilsach rašė: „Gaila, bet aukštoji dvasininkija stumia Bažnyčią į kvailas ir niekšiškas rojalistų intrigas, mes dabartiniu metu norime didžiąją dvasininkijos dalį atskirti nuo to. Vyskupai padarė viską, kad uždraustų žmonėms skaityti mūsų leidinį, persekioja kunigus, kuriuos įtaria simpatizuojančius mūsų doktrinoms“ (2). H. Lamennais sukūrė vadinamąją liberaliosios, arba socialinės, katalikybės doktriną, kuri Prancūzijoje gyvavo trumpai, bet padarė didelę įtaką politiniam šalies gyvenimui. Kiti jį laiko vienu iš krikščioniškojo socializmo pradininkų, jei šiuo pavadinimu įvardysime visus egalitaristinius, utopinius ir eschatologinius krikščioniškus mokymus. Jis siekė

apjungti katalikybės, kaip pirmosios evangelijos, gyvos dvasios mokymą su tokiais liberaliais teiginiais, kaip išsilavinimo laisvė, spaudos laisvė ir Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės. Teigdamas, kad visuomenės progresas neįmanomas be teisingumo ir gailėstingumo, H. Lamennais rėmė 1830–1831 m. tautų revoliucijas – sukilimus Lenkijoje ir Belgijoje. Kita vertus, dar prieš Romos popiežiui pasmerkiant jo mokymą, buvo karštas ultramontanistas ir rėmė popiežiaus viršenybę religiniame šalies gyvenime. Prancūzijoje nuo viduramžių Katalikų bažnyčia siekė didesnės nepriklausomybės nuo Romos. Taip susiformavo vadinamoji religinė-politinė kryptis galikonybė, kuri siekė riboti popiežiaus valdžios autoritetą, palaikyti glaudesnius santykius su šalies valdžia. Galikonybė teigė, kad pirminio blogio priežastis – netikėjimas ir proto autonomija, o tai suteikia galimybę vertinti demokratiją kaip neapibrėžtą laisvę – kiekvienas gali daryti tai, ką nori, prieš kitą žmogų. Buvęs benediktinų vienuolis popiežius Grigalius XVI iš pradžių palaikė H. Lamennais veiklą, matydamas jį kaip karštą katalikybės gynėją vis labiau sekuliarizuojančioje Prancūzijoje. Kurį laiką jį rėmė ir liberalai, vertindami H. Lamennais judėjimą kaip sąjungininką kovoje su monarchija ir aristokratija. Tačiau ši sąjunga galutinai iširo po 1830 m. revoliucijos, kai buvo įvesta konstitucinė monarchija ir pasiektas kompromisas tarp įvairių politinių jėgų. Paplitus H. Lamennais idėjoms Prancūzijoje, šalies valdžia ir Bažnyčia stengėsi paveikti popiežių, reikalaujanti viešai pasmerkti šį mokymą. Ypač didelį spaudimą Šventajam sostui darė Austrijos imperijos kancleris Klementas Metternichas, kuris iš karto įvertino H. Lamennais mokymą kaip keliantį pavojų Europos monarchinių valstybių legitimizmui. Į Romą buvo siunčiamos šnipų ataskaitas, perimami filosofo laišakai ir daromi jų nuorašai, jis atvirai šmeižiamas spaudoje. Jo artimiausiu padėjėju tapo grafas Karlas de Montalembert'as, kuris 1833 m. į prancūzų kalbą išvertė A. Mickevičiaus „Lenkų tautos ir lenkų piligrimų knygas“. Prancūzų mąstytojas buvo sužavėtas šiuo veikalau, pritarė poeto mesianistinėms pažiūroms – lenkų ir kitų tautų kovai prieš monarchijas – pasisakė už laisvų tautų konfederaciją visoje Europoje.

Maištaujantis kunigas buvo iškviestas į Romą. 1832 m. kovo 1 d. ten susitiko su popiežiumi, kuris jį šaltai išklauė ir nieko nepasakė. H. Lamennais Romą pavadino „dideliu kapu, kur nėra nieko, tik kaulai“. 1832 m. rugsėjo mėnesį paskelbęs encikliką „Miraris vos“, popiežius Grigalius XVI pasmerkė H. Lamennais mokymą. Liberalai filosofą kaltino socializmo mokymu, revoliucija, o jis nepasitikėjo popiežiumi už jo moralinį Europos monarchijų rėmimą. H. Lamennais kovojo prieš visuomenės sekuliarizaciją, kuri Prancūzijoje ypač pasireiškė per revoliucijas. 1830 m. Prancūzijoje buvo plėšiamos bažnyčios, griunami kryžiai, rašomi prieš tikėjimą nukreipti pamfletai, bet jis tęsė kovą. „Ir manau, kad liaudies vargo priežastis yra tik nelaisvė ir visuomeninė padėtis, o ne gamta ir Apvaizda. Europos visuomenė greitai artėja prie savosios pabaigos“ (3). 1836 m. filosofas nutraukė ryšius su Bažnyčia. Prieš tai, 1834 m., H. Lamennais, sekdamas evangelijos forma, parašė nedidelę knygelę „Tikinčiojo žodžiai“ („Parole d'un croyant“). Ji buvo skirta mažai išsilavinusiems žmonėms – valstiečiams, darbininkams, tačiau sukėlė didelį Šventojo sosto pasipiktinimą ir kitoje popiežiaus enciklikoje pasmerkta kaip pavojinga Bažnyčios mokymui ir įtraukta į draudžiamųjų knygų sąrašą.

Mąstytojas rašė: „Artėja laikas, kai tarp liaudies ir valdančiųjų prasidės lemiamos kovos“ (4). Jo manymu, Europa užmiršta krikščionybę, nors su ja glaudžiai siejasi demokratijos idėja. Liaudžiai reikia suteikti kuo daugiau laisvės, teisių, Bažnyčia turi

būti atskirta nuo valstybės, valstybės valdymas – decentralizuotas, demokratizuota rinkimų sistema: „Laisvės – gerai tai sau prisiminkite – niekur negalima gauti geranoriškai, už ją reikia nuolat kovoti, kol bus pasiekta puikiausia ir gražiausia iš teisių – visiška religinė laisvė; jei bus reikalas, išpirksime ją krauju“ (5). Šiuo krikščioniškojo socializmo skleidėju žavėjosi skirtingų ideologinių pažiūrų asmenybės: istorikas Jules’is Michelet, rašytojai Franėois René Chateaubriand’as, Victoras Hugo, vengrų kompozitorius Ferencas Listas, poetas Alphonse’as de Lamartine’as. Kai kas filosofo tekstus lygina su Karlo Marxo socialinės kovos teiginiais: „Kapitalisto ir proletaro tarpusavio santykiai yra tokie, kokie buvo tarp pono ir vergo senose visuomenėse <...>“ (6).

Autoriaus nuomone, vargdienių klasės klausimas visoje to meto Europoje svarbiausias ir fundamentaliausias: visos kitos problemos galop išsispręs. Liaudis – valstiečiai, kalnakasiai, darbininkai, jūreiviai, kareiviai, mokslininkai, rašytojai turi patys kovoti už savo teises.

H. Lamennais mirė 1854 m. ir buvo palaidotas be išpažinties, be religinių apeigų bevardžiam kape.

Po nesėkmingo 1863 m. sukilimo prieš Rusijos valdžią apie 5000 emigrantų iš Lenkijos ir Lietuvos atvyko į Prancūziją, 2000 – į Italiją, 1500 – į Šveicariją, keli šimtai apsigyveno Drezdene. Vienas iš jų buvo lietuvių švietėjas Mikalojus Akelaitis (1829–1887), dar Lietuvoje išleidęs liaudžiai skirtas knygeles, svajojęs įsteigti lietuvišką laikraštį. Po sukilimo antrą kartą atsidūręs Paryžiuje iš pradžių bandė pragyventi iš šviečiamosios veiklos – straipsnių rašymo, mokytojavimo. 1863 m. sukilėlio emigranto dalia buvo sunki: kiekvieną dieną reikėjo ieškoti pragyvenimo šaltinių. Tas skurdas, kova už duonos kąsnį pastebimi emigracijos periodikos trumpalaikiškume. Daugelis laikraščių nustodavo eiti dėl lėšų ir prenumeratos stygiaus. M. Akelaitis kurį laiką gyveno skurdžiuose nakvynės namuose Montronge, Paryžiaus priemiestyje. Čia glaudėsi ir kiti 1863 m. sukilėliai. 1867 m. jis negalėjo dalyvauti dailininko Jano Matejko pagerbimo renginiuose Paryžiuje: „Visų pirma, neturiu tinkamų drabužių, esu apiplyšęs ir apdriskęs. Be to, kaip man sakė, pietūs kainuos penkis frankus nuo asmens, o aš neturiu tokių lėšų – tik keletą santimų kišenėje“ (7). 1866 m. pusketvirto tūkstančio emigrantų pašalpų gavėjų (1830–1831 m. sukilimo dalyviai ir naujosios emigracijos bangos atvykėliai) iš Prancūzijos valdžios gavo vieno milijono frankų dydžio pašalpą. Po kelerių metų, spaudžiant Rusijos valdžiai, pašalpa sumažinta iki 400 tūkst. frankų. Emigrantai tiesiogiai susidūrė su badu ir skurdu. Kai kuriuos jų veikė socializmo, anarchizmo idėjos, kurios sklandė ano meto Europoje. Jei Lietuvoje M. Akelaitis savo politines pažiūras glaudžiai siejo su lenkų nacionalinio judėjimo formomis, blaškydamasis tarp revoliucinio ir evoliucinio „organinio darbo“ šalininkų, tai „emigrantų Mekoje“ – Paryžiuje jis savo politines nuostatas tiesiogiai susiejo su radikaliu lenkų emigracijos sparnu. M. Akelaičio valstybingumo idealas – Liublino unijos laikais nustatytose sienose gyvuojanti Lenkijos-Lietuvos demokratinė federacinė valstybė. Socialinės švietėjo pažiūros rėmėsi socialinio solidarumo, krikščioniškojo socializmo idėjomis. Suprantama, tam, kad paremtume šiuos teiginius, reikalingi nuodugnesni tyrinėjimai, tačiau reikia pažymėti, jog M. Akelaičio pažiūroms būdingas eklektiškumas, jį veikė ano meto visuomeninis politinis kontekstas. Vis dėlto švietėjo gyvenimo emigracinis laikotarpis 1862 m. ir 1865–1887 m. aiškiai parodo politinės minties įtaką valstietiškos kilmės

inteligentui. Jis taip pat bendravo ir bendradarbiavo su žymiais lenkų nacionalinio judėjimo, kultūros veikėjais, tikriausiai regėjo žymias prancūzų kultūros ir meno asmenybes, gyvai stebėjo naujojo milijoninio Paryžiaus augimą, lankėsi įvairiose parodose, kurias aprašydavo savo apžvalgose Varšuvos dienraščiuose. Socialinio solidarumo idėjos propagavimas ir aptarimas yra dažna M. Akelaičio korespondencijų tema. „Be broliškumo nepavyks išspręsti jokio socialinio klausimo. Nori būti geru piliečiu – būk, visų pirma, geru sūnumi, geru vyru, geru tėvu, geru broliu ir taip įvykdysi svarbiausius įsipareigojimus – Valstybei bus gerai. Pagarba šeimai yra būtina respublikoniško gyvenimo sąlyga“ (8).

Krokvos leidinyje „Šią dieną“ („Na dziś“), kuri leido M. Akelaičio pažįstamas iš vilnietišku laikų Adomas Honorijus Kirkoras (prieš sukilimą jis leido „Vilniaus kurjerį“ – „Kurjer Wileński“), 1872 m. buvo išspausdinti „Laiškai iš Paryžiaus“, pasirašyti slapyvardžiu A. *de Large*. Straipsnio autorius piktinasi materialistinės filosofijos įsivyravimu šalyje, o šį procesą skatina Prancūzijoje įsigalėjusi religija: „Dėl dvasininkijos kaltės religija Prancūzijoje tapo tamsybės ir fanatizmo sinonimu. Kas šiandien Paryžiuje viešai visuomenės susibūrimė išdrįstų prisiminti Dievo vardą?“ Korespondentas kritikuoja ir politinę Prancūzijos padėtį: „Paskelbėme pasauliui principą – Laisvė, Lygybė, Brolybė, – bet neįtvirtinome jo gyvenime, negrindėme juo mūsų tarptautinių santykių. Šį principą suvyniojome kaip dešrą, todėl prūsiškasis raugas susigėrė į jį“ (9). Sykiu buvo prarastas pagrindinis visuomeninis principas – teisingumas. Didžiosios prancūzų revoliucijos jakobinizmas politinių pažiūrų spektre nubrėžė kairįjį ir dešinįjį vektorius. Tuo metu tradicionalizmui ne visada buvo taikomas „reakcingumo“ sinonimas. Feodalinės kultūros vertybės, išreiškiančios žmogiškumo ir pilietiškumo – doros, meilės Tėvynei, pasiaukojimo ir t. t. – principus, savo formaliu deklaravimu priminė buržuazinės revoliucijos šūkių retoriką. Šūkis „Laisvė, lygybė, brolybė“ turėjo savąją semantiką ir istorinį pagrindimą Lenkijos ir Lietuvos bajorų kultūroje. Kita vertus, anuometė bajoro pasaulėžiūra demokratinio ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo požiūriu nebuvo vientisa. Realią socialinę išraišką turintis praktinis interesas pynėsi su XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės nacionalinio judėjimo ideologija. „Niekšas, latras dabar prilygsta doriausiam žmogui, o tai stipriai nulėmė „dabartinė evangelija“, išreiškiamą trimis žodžiais – Laisvė, Lygybė, Brolybė.“ Valdžios pasikeitimas keičia visuomenės skonius, vertinimus: „Paryžiaus komunarai nugriovė Napoleono paminklą, o dabar jis vėl atstatytas“ (10). M. Akelaitis apie H. Lamennais liaudies ugdymo mokymą ir socializaciją paskelbė Krokvuje leidžiamame leidinyje „Skruzdėlė“ („Mro´wka“), taip pat aptarė filosofo knygelės vertimą į lenkų kalbą.

Socialinio teisingumo idėjas 1863 m. per sukilimą savo programoje kėlė žymus sukilėlių vadas kunigas Antanas Mackevičius, vyskupo Motiejaus Valančiaus pavadintas „keisto dievobaimingumo“ žmogumi, kuris savo pažiūras siejo su socialinės lygybės principais, todėl sovietiniais metais buvo priimtinas istorinis asmuo. Po sukilimo emigracijoje parašytoje pusiau „hagiografinėje“ apybraižoje apie A. Mackevičių kunigas vaizduojamas kaip labai išsilavinęs žmogus, didelis knygų mylėtojas, kurioms negailėjo pinigų, turėjo didelę biblioteką. Galbūt joje buvo ir prancūzų mąstytojo darbai?

Paryžiuje po sukilimo atsidūrė jo dalyvis kunigas Vladislovas Dembskis (1831–1913). 1857 m. jis įstojo į Varnių kunigų seminariją, vėliau buvo paskirtas Varnių

kamendoriumi, 1862 m. – perkeltas į Ylakius, sukilimą pasitiko dirbdamas Kražiuose. Įstojo į Banevičiaus būrį, vėliau perėjo į Piekarskio būrį, kuriame kovojo ir lietuvis valstietis pavarde Bitė, būsimas emigrantas. V. Dembskis slapstėsi pas Sakelį, Telšių pavieto maršalką. Paryžiuje kunigą parėmė ir kurį laiką globojo jėzuitas Janas Jaloveckis, priglaudęs *Notre Dame Des Blanch Manteau* bažnyčioje (11). V. Dembskis 1867–1868 m. Paryžiuje bendravo su M. Akelaičiu ir, atrodo, jo raginamas išvertė H. Lamennais veikalą „Knygos teisybių“ („*Livre du peuple*“).

Jau sukilimo metu buvo spausdinami ir platinami atsišaukimai, parašyti valstiečiams gimtąja kalba: „Wiraj Keimionis, Nuog Tikros Lenku“, „Mieli Brolej, kuire sermegas dewite“, kunigo Aleksandro Vytarto „Pamokslas abazie 1863 m. kovo 17 d.“, „Lenku po Czekiszkejs 1863 m. spausdinta Paryžiuje“. M. Akelaitis rašė sukilėlių leidžiamą „Lenkų karą su maskoliais“. Jis galėjo nurodyti V. Dembskiui Juozapo Ignoto Kraševskio, su kuriuo dar anksčiau susirašinėjo, adresą Drezdene, kur rašytojas turėjo spaustuve.

Aktyvus valstiečių dalyvavimas (ypač Žemaitijoje) sukilime parodė augančią šio socialinio sluoksnio jėgą būsimoje politinėje kovoje. H. Lamennais veikalo vertimas turėjo atlikti švietėjišką vaidmenį. V. Dembskio parašytoje pratarmėje skaitytojas raginamas netingėti perskaityti šią knygą, o perskaičius perduoti kitam, nes jos tikslas – „tuos išvaduoti, kuriems lūpos lyg spyna užrakintos, o rankos ir kojos geležiniais pančiais surištos“ (12). Prancūzų mąstytojo knygą papildančiame įvade vertėjas aprašo padėtį iki 1863 m. sukilimo, kai dvaras ir kaimas gyveno draugiškai – buvo padoru, linksma, ramu, veikė mokykla, bažnytėlė. Tačiau atėjo priešas, uždarė mokyklas, jaunimą paėmė į rekrutus, dvarus sudegino, žemes perdavė „razbaininkams“, bruko kitą kalbą ir tikėjimą. Daugelis valstiečių patikėjo carinės valdžios tvirtinimais, kad dvarininkai nori juos nuvaryti nuo žemės.

„Knygų teisybių“ didaktinis tikslas – išmokyti valstiečius „mylėti Dievą ir Tėviškę, Lietuvos ir Lenkų mano žemelę“. Pasiremdamas H. Lamennais teiginiais, V. Dembskis valstiečiams pateikė socialinės nelygybės, vargo priežastis. Valdžia pati sukūrė teisę ir liepia visiems visuomenės nariams jos laikytis. Ragina valstiečius leisti vaikus į mokslus, neskriausti moterų, mylėti Tėvynę, kurios vardas yra šventas, ji ne tvartas, kuriame ėda galvijai. Dievas trokšta, kad kiekvienas žmogus gyventų pasiturinčiai. H. Lamennais reikalauja visiems žmonėms suteikti pilietines teises: laisvai keliauti į kitas šalis, be muitų prekiauti. V. Dembskis šios knygos vertimą ir išleidimą sieja su politine ir socialine priespauda gimtajame krašte. Atsidūręs Prancūzijoje, jis pats sau suformulavo veiklos principą: „Ko tylėjai, galėdamas kalbėti, ko tingėjai, galėdamas dirbti“ (13). Užbaigos žodyje V. Dembskis aprašė Lenkų karalystę, kurios tauta yra kankinė, kenčianti už visas Europos tautas. Be Lenkijos išsilaisvinimo jis, kaip ir M. Akelaitis, neįsivaizduoja savo gimtojo krašto laisvės ir gerovės. Knyga užbaigiama optimistiškai: „Artojas, grįždamas vakare ramus namo, galvoja apie paribas javus, kurie suvilgyti lietaus išnoks nuo saulės, nesgi javai žino, joga naktis nebus amžinai“ (14). Jis taip pat, lyg ir sekdamas K. Nezabitauskiu-Zabičiu, nori išversti į žemaičių tarmę A. Mickevičiaus „Lenkų tautos ir lenkų piligrimų knygas“.

Išleidus knygą, reikėjo pasirūpinti nelegaliu jos platinimu krašte. 1870 m. gegužės 3 d. laiške Drezdenu spaustuovės savininkui J. I. Kraševskiui V. Dembskis rašė: „Nemažai privargau, kol Žemaičiuose radau patikimą žmogų, kuris apsiima parduoti lietuviškas

knygas. Kadangi pažadėjau jam, kad netrukus gaus 100 egzempliorių, todėl meldžiu Dauggalį poną tokį skaičių pasiūsti mano sąskaita į Tilžę adresu: Ponui Karlui Višinskiui, Tilžė 44, Poisendorfas“ (15). Apie sėkmingą pinigų ar knygų siuntos gavimą buvo informuojama per skelbimus laikraščiuose. „Per savaitraštį „Tygodnik“, kuri su malonumu skaitinėju, Dauggalis ponas teiksis duoti žinią apie šio laiško gavimą“ (16). 1869 m. birželio 19 d. V. Dembskis laiške J. I. Kraševskiui prašo padėti platinti knygelę: „Tad, jei per savo ryšius galėtumėte tai išeisiančiai iš spaudos knygutei atrasti į Lietuvą, ypač į Kauniją, saugų persiuntimo kelią, karščiausiai maldauju jį parodyti“ (17). Jis siekė platinti šią knygelę iš Rytų Prūsijos „per kontrabandininkus“ [knygnešius – V. B.].

Su „Knygomis teisybių“ buvo susipažinęs Andrius Vištelis-Višteliauskas (1837–1912) – emigrantas, 1863 m. sukilimo dalyvis, jis rašė eiles į „Aušros“ laikraštį, išvertė į lietuvių kalbą J. I. Kraševskio „Vitolio raudą“ ir nusiuntė vertimą rašytojui, kuris ją 1880 m. išleido. Išliko poeto laiškas lenkų rašytojui, iš kurių matyti, kad J. I. Kraševskis A. Višteliui-Višteliauskui atsiuntė V. Dembskio verstą knygelę. „Už dovanotą leidinį „Knygos teisybių“ širdingiausiai iš anksto dėkoju – jis man pravers: aš irgi norėčiau, kad lietuviai pažintų tą kilnią tauriausio žmogaus H. Lamennais idėją ir stengsiuos jo knygą po truputį lietuviams dalinti“ (18), – rašė jis 1880 m. balandžio 13 d. lenkų rašytojui. Prūsijoje gyvenantis A. Vištelis-Višteliauskas buvo stebimas policijos kaip sukilimo dalyvis, galbūt policiją sudomino ir jo susirašinėjimas. Kartą poeto namuose atlikus kratą buvo rastas ir prancūzų mąstytojo knygelės vertimas. 1881 m. kovo 22 d. laiške J. I. Kraševskiui prisipažino, kad „socialistas nebūdamas, apie socializmą niekad nieko nerašiau. <...> Bylą greičiausiai iškels ne už agitaciją, bet už rankraščius ir laikymą revoliucinio turinio knygų, nes „Knygas teisybių“ galima laikyti revoliucinėmis vien dėl pratarmės Mickevičiui“ (19). Taip pat praneša J. I. Kraševskiui, kad iš pažįstamo Stankevičiaus Šilokarčiamos policija konfiskavo 26 egzempliorius „Knygų teisybių“, todėl galima teigti, kad V. Dembskio vertimas iš dalies buvo ikiaušrinio laikotarpio lenkų nacionalinio demokratinio judėjimo propagandos priemonė lietuviams valstiečiams. Iš šio susirašinėjimo galima susidaryti bendrą vaizdą apie slaptą knygų gabenimą ir platinimą Lietuvoje. Knygnešystės fenomeną nuodugnai išnagrino akademikas Vytautas Merkys, todėl naujų atradimų vargu ar bus. Tik galima paminėti, kad knygnešystė socio-kultūriškai buvo daugiaprasmiškas reiškinys. Knygas spausdindavo liaudžiai kaip švietėjišką priemonę, pardavinėdavo bei platindavo dažnai siekiant ir pelno. Kaip žinoma, anuometė Rytų Prūsijos ir vakarinės carinės Rusijos dalies siena, kaip ir dabar, buvo pamėgtas kontrabandininkų ruožas. Rusų muitininkai, pasienio apsauga gaudavo kyšius, todėl knygų spausdinimui ir gabenimui nuolat reikėjo apyvartinių lėšų. Iki šiol lieka mįslė savotiško filantropo V. Dembskio gana gausių lėšų kilmės šaltinis. J. I. Kraševskio spaustuvėje išspausdinta knygelė kainavo 250 frankų, be to, V. Dembskis atidavė 750 frankų kunigui Balčevskiui, kad šis užbaigtų medicinos studijas, išlaikė lenką invalidą, atrodo, 1863 m. sukilimo dalyvį, Belgijoje finansiškai rėmė lenkų vakarinę mokyklą, kurioje mokytojavo M. Akelaitis.

1883 m. birželio 13 d. Drezdene vokiečių policija suėmė J. I. Kraševskį ir apkaltino jį šnipinėjimu. Procesas prasidėjo liepos 12 d. Leipcige ir truko tik savaitę. Valstybės kaltintojas teigė, kad nuo 1876 m. rašytojas, padedamas lenkų literato Bronisława Zaleskio, Istorinės-literatūrinės draugijos sekretoriaus, rinko slaptą informaciją apie vokiečių kariuomenę, kurią jam teikė kapitonas Hentschas. Tiesioginių įkalčių prieš

rašytoją nebuvo, nors rasti jo laišakai karininkui Arnimui Adleriui – kelių žvalgybų agentui. Vokietijos „geležinis kancleris“ Otto von Bismarckas asmeniškai įsikišo į teismo proceso eigą, parašydamas laišką, kuriame rašytojas buvo vadinamas prancūzų žvalgu. Teismas nuteisė J. I. Kraševskį kalėti pusketvirtų metų Magdeburgo tvirtovėje, o teisme paminėtas Hentschas po nuosprendžio netikėtai mirė kalėjime. Lenkų istorikas Jerzy'is Borejsza, peržiūrėjęs Paryžiaus policijos prefektūros bylą B/A 1133, atskleidė tikrąjį rašytojo anuometinės veiklos pobūdį. 1884 m. gegužės 16 d. raporte pažymima, kad J. I. Kraševskis tarnauja Prancūzijos karo ministerijai jau septynerius aštuonerius metus. Jam nemokami jokie pinigai, nes tai jis daro iš meilės Prancūzijai.

1878 m. išleistas iš kalėjimo, J. I. Kraševskis atvyko į Paryžių, susitiko su šalies prezidentu, kuris pasiūlė apdovanoti rašytoją Garbės legiono ordino Karininko kryžiumi. 1870 m. Prancūzijos karinis pralaimėjimas Vokietijai ir šalies pažeminimas lenkų emigrantams iškėlė klausimą: kokia bus Europos ir Lenkijos ateitis, į ką dabar galima ir reikia orientuotis? Su kuo sieti tautos tolesnį likimą ir koku keliu ją vesti?

M. Akelaitis įkūrė draugiją „Želmuo“, kuriai daugiausia priklausė iš Lietuvos kilę buvę sukilimo dalyviai ir Lietuvai, jos kultūrai bei kalbai palankiai nusiteikę asmenys. Draugijos nariais buvo Juozas Bagdonavičius, garsus Švedijoje gyvenantis knygų kolekcininkas Henrikas Bukauskas, V. Dembskis, Valerijonas Vrublevskis, valstietis Noreika, kalbininkas Janas Hanusz, o 1889 m. į draugiją įstojo žymus lenkų demokratinio judėjimo veikėjas Bolesławas Limanowski. V. Dembskis išvyko į JAV, kur susipažino su Jonu Šliūpu, metė kunigystę ir tapo vienu iš laisvamanybės skleidėjų šioje šalyje. A. Vištelis-Višteliauskas atsidūrė Argentinoje, 1889 m. buvo paguldytas į psichiatrinę ligoninę, kur praleido visą savo likusį gyvenimą.

Post scriptum

Lietuvių katalikiška politinė ir socialinė tradicija visada buvo dvilypė – balansavo tarp tradicionalizmo, konservatyvumo ir revoliucingumo, kuri sąlygojo pasaulietinės ideologijos įtaka ano meto tautiniams judėjimams. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje įvykdyta žemės reforma, kurios vienu iš rengėjų buvo prelatas Mykolas Krupavičius (1885–1970), tęsęs krikščioniškojo solidarumo tradiciją. Prelato publicistikoje vyrauja ne religinių dogmų, teologinių klausimų svarstymai, o praktiniai, gyvenimiški žmonių rūpesčiai: darbo ir kapitalo santykiai, žemės nuosavybė, valstiečių klasės ir pilietinės visuomenės orientyrų kūrimo gairės. „Raudonojo kunigo“, kaip jį vadino lenkų dvarininkai, 1923– 1926 m. vykdyta žemės reforma Lietuvoje sumažino dvarininkų žemės nuosavybę iki 80 hektarų, o likusią žemę padalijo lietuvių valstiečiams. Taip buvo sykiu sprendžiamas ir nacionalinis klausimas – susilpninta lenkų politinė ir kultūrinė įtaka Lietuvoje. Įgyvendintas vienas kertinių XIX a. pabaigos lietuvių nacionalinio judėjimo principų – tapti pagrindine tautybe daugiataučiam krašte. To net negalėjo tikėtis švietėjai Kiprijonas Juozas Nezabitauskis-Zabitis, Mikalojus Akelaitis, Vladislovas Dembskis ir Antanas Vištelis-Višteliauskas.

(1) Stearns P. Księdz Lamennais. – Warszawa: Pax, 1970. – P. 216.

(2) Ten pat. – P. 183.

- (3) Ten pat. – P. 79.
- (4) Ten pat. – P. 209.
- (5) Ten pat. – P. 72.
- (6) Ten pat. – P. 105. „Tiesos kūrėjais ir jos puoselėtojais yra masės, jos privalo tapti pagrindiniu politinių-visuomeninių, valstybinių ir tautinių problemų sprendimo įrankiu. Reikia sekti masių instinktu, kuris yra neklystantis“. – Ten pat. – P. 70.
- (7) Plačiau: Fainhauzas D. Lietuviai išeiviai Paryžiuje, „Želmens“ draugija // Aidai. – 1988. – Nr. 1. – P. 21-29.
- (8) Akieliewicz M. Listy naukowe z Paryżu // Kronika rodzinna. – 1873. – 23 Maja.
- (9) A. de Large. Listy z Paryżu // Na dzis´. – 1872. – T. 2. – P. 425.
- (10) Ten pat.
- (11) „Kun. Dembskis labai mylėjo prancūzų tautą. Jeigu kas norėjo senuką įerzinti, reikėjo tik pradėti peikti prancūzus, kurie, anot jo, ne tik svetingi ir dori žmonės, bet ir – vieninteliai, kurie myli ir palaiko žmonijos laisvę. Todėl jis ir „Marselietę“ su energija dainuodavo iki savo amžiaus galo.“ Žr.: Šliūpas J. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Vaga, 1977. – P. 219-220.
- (12) Kningos tejsibiu; Lenku karalystej prancuziszkai per kunegą Lammeną suraszytos; o lietuwiszkaj iszgulditos per Blodislawa Dębska, kunegą Žemajcziu wiskupistes Parižiuje; kasztu B. Dębskia. – 1870 (Drezdene: spaustuwe J. I. Kraszauskia). – L. IV.
- (13) Ten pat.
- (14) Ten pat. – P. 76-77.
- (15) Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui. – Vilnius: Mokslas, 1992. – P. 148.
- (16) Ten pat. – P. 170.
- (17) Ten pat. – P. 142-143.
- (18) Ten pat. – P. 200.
- (19) Ten pat. – P. 222.

